

Działalność szkoły brackiej w Mińsku od II połowy XVI wieku do XVIII wieku*

Marcin Mironowicz

Wydział Historyczno-Socjologiczny, Uniwersytet w Białymstoku
Polska
marcin.mironowicz5@gmail.com

M. Mironowicz, *Activities of brotherhood's school in Minsk in the second half of 16th century to 18th century*, Elpis, 20 2018: 79-84.

Abstract: Article describes history of brotherhood's school in Minsk in 16th-18th century, from beginnings of school located in castle's church of the Most Holy Virgin Mary to situated in monastery of saints Peter and Paul. Together with activities of brotherhood's school, was described activity of church's brotherhood in wider range – struggle for preservation of identity against increasingly in force Union.

Streszczenie: Artykuł omawia historię szkoły brackiej w Mińsku w XVI-XVIII w. od jej kolebki przy cerkwi zamkowej NMP do usytuowanej przy monasterze św. św. Piotra i Pawła. Na tle działalności szkoły brackiej poruszona została działalność bractwa cerkiewnego w szerszym aspekcie – walki o zachowanie tożsamości w obliczu wrastającej w siłę unii.

Keywords: Orthodox church, orthodox brotherhoods, brotherhood's school, Minsk

Słowa kluczowe: Kościół prawosławny, bractwa cerkiewne, szkoła bracka, Mińsk

W Mińsku w końcu XVI wieku, przed przyjęciem unii, funkcjonowało 10 cerkwi i jeden kościół katolicki¹. Źródła odnotowują, że przy monasterskiej cerkwi św. św. Kosmy i Damiana do końca XVI wieku prowadzona była szkoła². Najstarsze bractwo prawosławne w Mińsku działało przy cerkwi zamkowej pw. Narodzenia NMP, która zbudowana została na gruntach należących do Janusza Radziwiłła. Dnia 11 września 1592 roku bractwo to otrzymało przywilej od króla Zygmunta III, w którym nadano mu prawo na zbudowanie i prowadzenie szpitala, domu brackiego i szkoły. Szpital dla ludzi ubogich i chorych zajmował szczególne miejsce w działalności brackiej, dlatego bractwo określano mianem „bractwa szpitalnego”. Fundusze na działalność statutową konfraternia pozyskiwała z zapisów testamentowych i fundacyjnych, a także z sycenia miodu. Przywilej królewski pozwalał bractwu sycić i sprzedawać miód cztery razy w roku: na Wielkanoc, św. Piotra, św. Archanioła Michała i zapusty (wg starego kalendarza). Uzyskane pieniądze przeznaczano na potrzeby cerkwi i prowadzenie szpitala. Monarcha w przywileju dał również zgodę na zbudowanie i prowadzenie szkoły brackiej „для науки дѣтокъ малыхъ школы мѣти и бакаляра въ ней ховати и тамъ дѣтей письма Греческого и Руского учити давати”³. Źródła milczą na

temat działalności szkoły, chociaż bractwo wspomina się w królewskim dyplomie z 1601 roku. Przywilej skierowany był do ratusza miejskiego i upominał władze Mińska, aby nie przeszkadzały w budowie brackiego młyna, dzięki któremu stowarzyszenie mogło zwiększyć środki przeznaczone na utrzymanie szpitala: „для попатованя попатрени менованого шпиталя и пожывеня внем уломъныхъ людеи недолужныхъ”⁴. Cerkiew *Preczysten-skaja* była jedyną świątynią prawosławną w Mińsku po przyjęciu unii brzeskiej. Większość prawosławnych mińszczan wypisywało się ze swoich dotychczasowych, już unickich, parafii i stawało się parafianinami cerkwi Narodzenia NMP⁵. Bez wątpienia ten stan rzeczy mógł istnieć dzięki protekcji żony Janusza Radziwiłła Zofii Olelkowicz Słuckiej. Czy jest dziełem przypadku, że w 1612 roku, tj. roku śmierci Zofii Słuckiej, powstało nowe bractwo przejmujące na siebie obowiązek ochrony prawosławia w Mińsku? Jeszcze w 1613 roku Januszowi Radziwiłłowi udało się ochronić świątynię od przejęcia przez unickie duchowieństwo. W 1614 roku magnat wyraził zgodę na przebywanie tu mniszek. Jednak i one, podobnie jak wcześniej prawosławni mińszczanie, wkrótce znalazły schronienie w nowym monasterze brackim św. św. Piotra i Pawła⁶.

рссии (XVI – первая половина XVII в.), Минск 1977, с. 18;

⁴ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 42, с. 67-68.

⁵ Ю. М. Мікульскі, *Гісторыя іконы Божай Маці Менскай (да XVIII ст.)*, „Беларуская даўніна”, Мінск 2014, с. 86-87.

⁶ Р. В. Баравой., *Менскія царквы*, с. 300. W 1622 roku cerkiew Narodzenia NMP spłonęła. Krzysztof Radziwiłł czynił starania w celu jej odbudowy, jednak brak informacji źródłowych na ten temat.

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2015-2018 jako projekt badawczy w ramach programu pod nazwą „Diamantowy Grant”.

¹ Р. В. Баравой., *Менскія царквы*, [в:] *Вялікае княства Літоўскае. Энциклапедыя*, Т. 2, Мінск 2006, с. 299-300.

² Тамże, с. 299.

³ *АЗР*, т. 4, nr. 36, с. 53-54; В.П. Мешеряков, *Братские школы Бело-*

W 1616 roku, kiedy Atanazy Pokosta, miński archimandryta unicki, chciał uzyskać w magistracie informację o „szpitalnym bractwie”, otrzymał od burmistrzów odpowiedź, że „вслѣдствие раздоровъ оно прекратило свое существование” i nikt nie wiedział czy ono jeszcze funkcjonowało. Unicy wykorzystali ten fakt i wyprosilili u króla przywilej na majątek bracki i zawładnęli nim⁷.

Szpital w końcu XVI wieku prowadziło również bractwo nieznanego bractwa przy cerkwi Woskresieńskiej⁸.

W 1612 roku powstało w Mińsku nowe bractwo, w skład którego obok mieszczan weszła szlachta różnych województw i powiatów Wielkiego Księstwa Litewskiego⁹. Bractwo działało przy monasterze św. św. Piotra i Pawła. Z przywileju Władysława IV z 18 marca 1633 roku wynika, że było ono kontynuatorem bractwa „szpitalnego”. W dokumencie odnotowano: „przywilejem naszym waruujemy to, iż iak cerkiew narodenia przeczystey Bohorodicy, zdawna z szpitalem w possessyi ich będąca (...) przy tym bractwie (...) zostawać ma wiecznymi czasami”¹⁰. W 1611 roku Bohdanowa Stetkiewiczowa przekazała trzy place, na których miał być zbudowany bracki monaster i cerkiew św. św. Piotra i Pawła¹¹. W akcie fundacyjnym zapisano „Млсти в Менску на кгунтех наших шляхецких под волностстью и правом нашим шляхецким будучих и от нас шляхты фундованых збудовалисмы (...) анапамет светых верховных Апостол Петра и Павла црков и манастыр”. W dokumencie zaznaczono, że „для помноженя фалы Божое для твиченя вней детокъ и для оздобы тои церкви заложылисмо и вней людеи учоных ховати одностайне позволилисмо”¹². Dokument został podpisany przez 52 osoby, w tym Bohdana Ogińskiego, Jana Ogińskiego, Aleksandra Ogińskiego, Aleksandra Tryzną, Adama Tryzną, Grzegorza Wołodkowicza, Jarosza Wołodkowicza, Iwana Rohozę, Stefana Rohozę, Bohdana Stetkiewiczza, Jana Stetkiewiczza, Jerzego Skumina-Tyszkiewiczza¹³. W 1613 roku Bohdanowa Stetkiewiczowa wy-

mogła, aby klasztor miński przyjął zwierzchność klasztoru wileńskiego św. Ducha¹⁴. Tym samym monaster i działające przy nim bractwo zostało uniezależnione od unickich hierarchów. Monaster św. Ducha w Wilnie wysłał do nowego klasztoru mnichów, wśród których znalazł się bliski współpracownik Leoncjusza Karpowicza Paweł Domżyw. Spełniając wolę fundatorki objął on funkcję pierwszego ihumena monasteru św. św. Piotra i Pawła organizując życie monastyczne¹⁵. Początkowo budynki klasztorne, w tym cerkiew, były drewniane i wznoszono je od końca 1611 roku do 1613 roku. W latach dwudziestych XVII wieku cerkiew św. św. Piotra i Pawła była murowaną, a jej ściany ozdabiały freski¹⁶. Przy monasterze brackim w Mińsku w 1619 roku ufundowano też klasztor żeński¹⁷.

D. Strukov, Cerkiew św. św. Piotra i Pawła w Mińsku przed przebudową w XIX w. Rycina z 1864 roku ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie

городов Минской губернии, nr. 81, s. 145-147. Działalność monasteru brackiego wsparli m. in.: w 1616 roku trzy place ufundował Jarosz Jaroszewicz Żyżemski; w 1616 roku grunty, place i łąkę zapisał Iwan Tkacz; Mikołaj Woroniec w 1622 roku zapisał dwie sianożęci; Adam Wańkowicz, wojski miński w swym testamentie 100 kop groszy litewskich w 1635 roku; *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 104, s. 202; łąkę w 1638 podarowała Agata Miechliczowa; w 1638 roku dom podarował Wasyl Wołowicz; dwa place w Mińsku w 1643 roku podarowali Krzysztof i Katarzyna Kiszkwowie; w 1652 roku Kasia Kościuszkowa przekazała łąkę; w 1658 roku Luba Priwalniowa zapisała w testamentie plac; w 1660 roku Fiodor Jeftuchowicz zapisał w testamentie plac, *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 128, s. 275, w testamentie uczynił zapis na plac w 1660 roku Piotr Popowicz; dwa place podarowali w 1667 roku Damian Michajłowicz i Grzegorz Łoszakiewicz; pół placu i niwę zapisała w testamentie w 1679 Katarzyna Siemionowa Bohdanowiczowa. LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 1-1v.

¹⁴ LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 1.

¹⁵ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 69, s. 121.

¹⁶ Azarija, ihumen monasteru św. Ducha w Wilnie, w liście do metropolity kijowskiego Arseniusza Mołyńskiego z dnia 16 lipca 1766 roku pisał o cerkwi św. św. Piotra i Pawła: „церковь большая муrowаная и все было внутри малиованная”, *Минские епарияльные ведомости*, 1892, nr. 11, s. 310. Zob. Баравой Р. В., *Агляд гісторыі мінскага свята-петра-паўлаўскага сабора і манастыра (XVII – пачатак XX стст.)*, [в:] *Верныя веры бацькоў*, Мінск 2013, s. 190-192; Ф. А. Сарока, *Пра рэстаўрацыю насценных роспісаў*, [в:] *Верныя веры бацькоў*, Мінск 2013, s. 228-229.

¹⁷ W 1614 roku Janusz Radziwiłł zezwolił prawosławnym mniszkom budować się i mieszkać przy cerkwi Narodzenia NMP. LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 1v. W 1618 roku zakonnice otrzymały błogosławieństwo ihumena monasteru św. Ducha w Wilnie Leoncjusza Karpowicza na budowę monasteru żeńskiego przy monasterze św. św. Piotra i Pawła w Mińsku. *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 64, s. 109-110. W 1619 roku Anna z Ogińskich Stetkiewicz ustanowiła mniszkom fundusz na dom i plac mniszkom mieszkającym przy monasterze św. św. Apostołów Piotra i Pawła, LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 1v.; *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 70, s. 123-127. W 1624 roku żeński klasztor w Mińsku otrzymał błogosławieństwo metropolity kijowskiego Hioba Boreckiego. *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 82, s. 147-149.

⁷ К. Харлампович, *Западнорускія праваславныя школы...*, s. 335; *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам*, Минск 1848, nr-ы 42, 54, 56, 68.

⁸ Potwierdzenie testamentu mieszcanki mińskiej Waruszy Jewcukowny z 19 maja 1599 roku, która zapisała dwa domy z ogrodami w Mińsku na dwa szpitale – prowadzone przez bractwo soborne i woskresieńskie. *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr 83, s. 150-156.

⁹ W Rejestrze dokumentów, funduszy, testamentów, praw, wieczystych zapisów od różnych fundatorów na cerkiew SS. Apostołów Piotra i Pawła sporządzonym 29 stycznia 1792 roku w fascykułe pierwszym pod pozycją czwartą zapisano „1612. Indykta 10 datowany, a 1617 Ianuara 13 dnia w Ziemi Mińskiej atykowany Widymus Funduszu od szlachty różnych województwa y powiatów do Bractwa Mińskiego przy Cerkwi SS. Pióra i Pawła wpisanych wyrażający: że na swych szlacheckich placach Cerkiew i Klasztor SS. Apostołów Piotra i Pawła zbudowali i Szkołę założyli”. LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 1, k 3-3v.

¹⁰ АВАК, т. XI, nr. 36, с. 103.

¹¹ LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 1.

¹² *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr 65, с. 111-115.

¹³ W 1623 roku sędzia ziemski miński Marcin Wołodkowicz wraz z żoną Dorotą Dorohostajską ufundowali na rzecz monasteru św. św. Piotra i Pawła i bractwa przy nim działającego folwark o nazwie Perepra. LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 2; *Собрание древних грамот и актов*

Szkoła bracka ulokowana była przy cerkwi św. św. Piotra i Pawła. Uczęszczali do niej chłopcy z rodzin szlacheckich i mieszczańskich z Mińska i okolic. Niektórzy zamieszkiwali w bursie na terenie monasteru. W 1617 roku w szkole brackiej naucało kilku bakalarzy wywodzących się spośród mnichów. Świadczy o tym zapis w skardze ihumena Gedeona umieszczony w księgach grodzkich mińskich w 1617 roku: „Законников яко Бакаларовъ и хлопят при той церкви мешкающих”¹⁸.

W Mińsku nie było szkół katolickich, ale funkcjonowały unickie. Za wiedzą i przyzwoleniem zakonników unickich i ich nauczycieli, chcących odstraszyć od prawosławia lub pozyskać do swej placówki oświatowej chłopców prawosławnych, uczniowie wyznania unickiego doprowadzali do bójek z uczniami szkoły brackiej. Przykładem odnotowanym w źródłach są napady chłopców uczących się w szkole unickiej przy cerkwi św. św. Kosmy i Damiana na dzieci uczęszczające do szkoły brackiej. Taki napad wydarzył się m. in. 16 lutego 1617 roku. Kilku-dziesięciu wyrostków ze szkoły unickiej, za wiedzą swych nauczycieli, napotykając uczniów szkoły brackiej „били, мордовали, и окрутне паствечися над ними мало на смерть не позабияли”. W zajściu ucierpiało 11 chłopców¹⁹. Skargę do sądu grodzkiego wniósł ihumen, a zarazem rektor szkoły brackiej Gedeon 24 lutego 1617 roku²⁰.

Szkoła bracka w Mińsku od początku swej działalności była jedną z głównych przyczyn niezgody między prawosławnych i unitami. Unicy wykorzystywali wszystkie nadarzające się możliwości, aby doprowadzić do jej zamknięcia. 27 listopada 1619 prawosławna szlachta i obywatele Litwy protestowali przeciwko zamiarom Piotra Tyszkiewicza (1571-1631), wojewody mińskiego, który chciał zamknąć „церковь и манастыр светых апостол петра и павла и школы при неи на грунтех стародавних шляхецких (...) знести и волного уживаня набоженьства всем станомъ тое релии заборонит”²¹. Wkrótce nad szkołą zawisło nowe niebezpieczeństwo. Wikariusz unickiego metropolity kijowskiego Józefa Welamina Rutskiego w Mińsku Hilarion Baranowicz skierował do króla skargę o to, że bractwo mińskie podlegało naród przeciwko unii, pozyskiwało nowe grunty wykorzystując do tego szlachtę, budowało na tych gruntach świątynie, dawało schronienie mnichom usuniętym z innych monasterów, o przejęcie cerkwi zamkowej Narodzenia NMP wraz ze szkołą, o uczestnictwo w schadzkach ludzi z innych ośrodków prawosławnych,

o budowanie szkół na gruntach szlacheckich i o czynienie „przeszkód” szkołom unickim przez diaków brackich, którzy nauczali w szkole brackiej. 15 stycznia 1620 roku bractwo otrzymało wezwanie na sąd królewski²². Szlachta mińska oprotestowała wezwanie mieszczan na sąd, bowiem to ona była fundatorem i cerkwi i monasteru i szkoły na placach, które sama ufundowała. Przedstawiciele szlachty mińskiej słusznie zauważyli w swym liście, że metropolita unicki Józef Rutski, wykorzystując sejm i inne instytucje państwowe, starał się wykorzenić wiarę prawosławną²³. Osłabieniu monasteru i bractwa miały też służyć pozwy do sądów o zwrot majątku monasterskiego. Przykładem może być skarga złożona w 1630 roku przez unitów odnośnie majątku Perespa. Mimo, że został on ufundowany przez sędziego ziemskiego Wołodkiewicza w 1623 roku na poczet monasteru św. św. Piotra i Pawła i bractwa przy nim działającego, ihumen unickiego monasteru Wniebowstąpienia Pańskiego w Mińsku Aleksander Szkołdycyki zarzucał prawosławnym mnichom, że wykorzystują folwark bezprawnie i nie chcą go zwrócić metropolicie Rutskiemu, ani nie chcą płacić zadośćuczynienia w wysokości 400 kop groszy litewskich²⁴. 1 kwietnia 1620 roku Hilarion Baranowicz wniósł nową skargę na bractwo i na „дьяки школные которых прынцыпалове новое церкви (...) своим коштомъ при школе и церкви ховают”. Tym razem nauczyciele bractwa przewinili się tym, że przyjęli księdza Teodora Jermolicza, który porzucił unitów i znalazł schronienie w bractwie (bursie). Unitom udało się pojąć księdza Jermolicza. Gdy był on siłą prowadzony do unickiego monasteru, nauczyciele bractwa oswobodzili go i ponownie dali schronienie w domu brackim²⁵.

W 1620 roku, z błogosławieństwa patriarchy jerozolimskiego Teofana III zostało utworzone w Mińsku bractwo młodzieżowe, którego trzon stanowili uczniowie szkoły brackiej²⁶. Działalność bractw młodzieżowych opierała się o statut wzorowany na regulaminie bractw „starszych” i błogosławieństwie patriarchy bądź metropolity. Pracę organizacji nadzorował opiekun duchowy i 2 członków bractwa „starszego”.

²² *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 74, s. 132-134

²³ Podpisy pod protestacją złożyli: Teodor Stetkiewicz, Jerzy Skumin Tyszkiewicz wojski województwa mińskiego, Constanty Ratomski, Adam Wańkowicz, Jan Kisiel Dorohynickiy, Jan Stetkiewicz, Włodzimierz Pietraszewicz, Piotr Przybytek, Bazyl Chodyczyński. *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 75, s. 134-135.; K. Харламповичъ, *Западнорусская православная школы...*, s. 336.

²⁴ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 90, s. 164-165.

²⁵ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 77. W dokumencie wśród szlachty – fundatorów cerkwi brackiej wymienia się: Iwana Paszkiewicza Piłatyka, Iwana Jachimowicza Orlika, Andrzeja Artemowicza Szyszkę – burmistrzów mińskich; Daniela Artemowicza i Wasila Bohusewicza – rajców miejskich; Fiodora Szyszkę – starszego bractwa mińskiego. K. Харламповичъ, *Западнорусская православная школы...*, s. 337.

²⁶ Udzielając błogosławieństwa patriarchy jerozolimski Teofan III określił reguły funkcjonowania bractwa młodzieżowego: „братство въ вѣрѣ благо и неколебнимо стояти и чину старѣйшаго братства, паче же прочихъ древнѣйшихъ братств”. *АЗР*, т. IV, nr. 220, s. 509-510.

¹⁸ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 62, s. 105; K. Харламповичъ, *Западнорусская православная школы...*, s. 336.

¹⁹ Wśród poszkodowanych znaleźli się: Fiodor Tomicz, Jakub Aleksandrowicz, Iwan Pietrowicz, Jurek Pawłowski, Grzegorz Pawłowicz, Piotr Ilicz, Wasyl Fedorowicz, Fiodor Zubrycki, Wasyl Grygorowicz, Andrzej Stefanowicz, Jan Mikołajewicz. *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 62, s. 106.

²⁰ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 62, s. 104-107.

²¹ Wojewoda miński Piotr Tyszkiewicz obwiniał prawosławnych skupionych przy cerkwi św. św. Piotra i Pawła o czynienie buntów, skutkiem czego miało być brak wiernych w cerkwi zamkowej Narodzenia NMP. *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 73, s. 130-132.

Przy monasterze św. św. Piotra i Pawła od XVII wieku działało również bractwo miodowe św. Anny. Syciło ono trzy razy do roku miód (Wielkanoc, Zaśnięcie NMP, Boże Narodzenie)²⁷. W 1635 roku otrzymało ono dwa place od Anny Stetkiewiczowej²⁸. Bractwo to prowadziło szpital ulokowany naprzeciwko cerkwi św. św. Piotra i Pawła, w domu otrzymanym od Reginy Ogińskiej podkomorzyny trockiej w 1635 roku²⁹.

Nie przetrwały dokumenty dotyczące szkoły w Mińsku z następnych kilkunastu lat jej funkcjonowania. Pojawiała się ona jednak w zapisach testamentowych: w 1634 roku Mikołaj Derewojed przeznaczył na uposażenie cerkwi brackiej 40 kop groszy, „и на выховане попом трыдцат копь гршей”. Nowym elementem w testamencie jest dyspozycja pewnej kwoty z przeznaczeniem na wykształcenie duchownego³⁰. Wiemy, że 18 marca 1633 roku król Władysław IV nadał przywilej potwierdzający funkcjonowanie szkoły przy bractwie św. św. Piotra i Pawła³¹.

Aktywnie działało również bractwo prawosławne w Mińsku, w oparciu o przywilej Władysława IV z dnia 18 marca 1633 roku. Król zezwalał na organizowanie brackich zebrań, działalność szkół i drukarni, w których bractwo ponosiłoby koszt zatrudnianych pracowników stanu świeckiego lub duchownego, prowadzenie przytułku dla biednych i chorych. Bractwo samodzielnie mogło zarządzać swym majątkiem ruchomym i nieruchomym pozyskiwanym w drodze darowizn i zapisów. Nieruchomości były zwolnione od podatku³².

Anna Stetkiewicz, podkomorzyna brasławska, w 1635 roku ufundowała monaster w Prylukach, nadając mu fundusz składający się ze wsi Sniekoczycy i 5000 kop groszy. Opiekę nad monasterem miał sprawować jej syn Bogdan Statkiewicz bądź bractwo św. Piotra i Pawła w Mińsku, gdyby nikt z rodziny nie został wierny prawosławiu³³.

W Mińsku, wcześniej niż w innych miastach, katolicy i unicy doprowadzili do wydania przez króla Władysława IV w 1635 roku dekretu odnośnie składu rady miejskiej. Zarzucali oni prawosławnym w radzie miejskiej, iż „z rady ich wyłączywszy, onych więcey nie przypuszczacie y nie obieracie, ale też wszystkę Radę Burmistrzow, Raycow y Ławnikow, ludzmi swey Religiey Graeckiey, posłuszeństwu Pasterza powszechnego przeciwnemi zasadziliście. A nadto ieszcze rozne nasmiewiska y pochwałki na Pasterzow ich, onych samych, Religiją ich urągając y

derogując, czynicie”³⁴. Władysław IV przekazał miejsca w radzie miejskiej katolikom i unitom. Decyzja monarchy została oprotestowana i nie weszła w życie, co potwierdza chociażby skarga unitów z 1665 roku o pobicie wymierzona była przeciwko prawosławnym członkom magistratu³⁵. O rosnących prześladowaniach ze strony katolików i unitów, wykorzystujących władzę świecką pisał w liście z 2 kwietnia 1640 roku do bractwa mińskiego metropolita Piotr Mohyla. Zwrócił on również uwagę na zaplanowane ataki na szkoły brackie. Uczniowie tych szkół „внаках оразъ и вѣры Стой боронити и цвичитя позазрели тому на око маючи науки ижъ латво выучившыся могут правду всему свѣту показати и церковь Стую мощно боронити”. Stosowaną metodą straszenia uczniów prawosławnych było oskarżanie ich o przewinienia, których nie uczynili. Miało to doprowadzić do porzucenia przez nich nauki³⁶.

W drugiej połowie XVII wieku wzmocniła się kondycja finansowa konfraterni przy monasterze św. św. Piotra i Pawła poprzez liczne darowizny i zapisy testamentowe³⁷. W 1685 roku Klemens Tryzna, ihumen wileńskiego monasteru św. Ducha, podjął decyzję o przekazaniu pod opiekę brackiemu klasztorowi mińskiemu monasteru w Sielcach. Odbyło się to za zgodą synów fundatorów – Michała i Manuela Tyszkiewiczów³⁸. Autorytet prawosławnej konfraterni w Mińsku, dzięki współpracy z innymi bractwami, rósł. W drugiej połowie XVII wieku bractwo przedsięwzięło kroki w celu uniezależnienia się od wileńskiego bractwa św. Ducha, jednak postawa metropolity kijowskiego Warłaama Jasińskiego i archimandryty monasteru brackiego w Wilnie Piotra Tołokańskiego nie dopuściły do tego³⁹. Zaistniały konflikt ujawnił, że w Mińsku działało kilka bractw. Oprócz bractwa skupionego przy monasterze św. św. Piotra i Pawła istniały: „Sgo Jana Krzyciela Młodziencze, tudzież Świętych Michała i Mikołaja”⁴⁰.

W 1670 roku bractwo gościło greckiego metropolitę macedońskiego Sofroniusza Heleponosa. „Greczyn święcił mnostwo Ludzi na Kapłanstwo, chłopów prostych nieuków, cos szepcąc po Grecku nad nimi”. Czy metropolita grecki wyświęcał absolwentów szkoły brackiej? Unicy potraktowali Greka jako szpiega tureckiego i z tego powodu

²⁷ W 1679 roku król Jan III Sobieski potwierdził przywilej na sycenie miodu trzy razy w roku. Uzyskane przychody „świecami winem tąż cerkiew opatruwało”, *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr 148, s. 131-133.

²⁸ LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 2. W 1646 roku zapis Anny Stetkiewiczowej potwierdził Krzysztof Stetkiewicz, tamże.

²⁹ LVIA, f. 610, nr 3, 369, k. 2. W 1643 roku mieszczanin miński Grzegorz Sawicz ustanowił fundusz na szpital, składający się z domu, placu i dwóch browarów nad rzeką Swislocz, tamże.

³⁰ *Собрание древних грамотъ и актовъ городовъ минской губернии*, nr. 96, s. 179.

³¹ АВАК, т. XI, nr. 36, s. 101-104.

³² *Собрание древних грамотъ и актовъ городовъ минской губернии православныхъ монастырей церквей и по разнымъ предметамъ*, Минск 1848, nr. 123, s. 250-253; А. Папков, *Братства...*, s. 178.

³³ Минская Старина, вып. IV, nr. 52, s. 16-17.

³⁴ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 103, s. 198-200.

³⁵ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr. 137, s. 294-296.

³⁶ *Собрание древних грамотъ и актовъ городовъ минской губернии православныхъ монастырей церквей и по разнымъ предметамъ*, Минск 1848, nr. 112, s. 223-227.

³⁷ Zapisy na rzecz monasteru św. św. Piotra i Pawła i bractwa poczynili m.in.: Adam Wańkiewicz, *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr 10, s. 198-200; Mikołaj Derewojed, tamże, nr 96, s. 170-175; ihumenia Eugenia Szembelówna, tamże, nr 106, s. 212-216; Krzysztof Kiszka, wojewoda witebski, tamże, nr 118, s. 237-239.

³⁸ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr 151, s. 346-349.

³⁹ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr 154, s. 353-357.

⁴⁰ Tamże.

na wniosek metropolity unickiego Gabriela Kolendy bractwo zostało wezwane na sąd asesorski⁴¹.

Prześladowania ze strony unitów i katolików w Mińsku nasiliły się w końcu XVII wieku. W 1691 roku do monasteru św. św. Piotra i Pawła siłą wdarł się unicki pleban Sałgan Jurewicz z gromadą katolików i unitów chcąc prawosławnych mnichów nawrócić na unię. Bracia wraz z archimandrytą Piotrem Paszkiewiczem trzy doby odpierali przeciwników wykorzystując do obrony broń i kamienie⁴². W 1722 roku monaster zaatakował z uzbrojonymi ludźmi szlachcic Michał Gliński, którego mnisi oskarżyli o „bicie, kaleczenie, rąbanie zakonników”⁴³. W 1734 roku zanotowano kolejny napad szlachty województwa mińskiego z bezczeszczeniem świątyni: „въѣхали въ церковь на лошадахъ (...), на алтарь великій из огненнаго ручнаго ружья стрѣляли (...), священниковъ и монаховъ жестоко тирански и немилосердно сѣкли, рубили полосами и прикладами, свѣщами горящими глаза жгли”⁴⁴.

W dokumentach źródłowych traktujących o bractwie i jego monasterze z począwszy od końca XVII wieku nie znajdujemy żadnej wzmianki ani na temat szkoły, ani na temat uczniów, ani na temat nauczycieli. Świadczyć to może o tym, że wysiłki unitów i katolików doprowadziły do zamknięcia tej brackiej placówki.

Na pogarszający się stan monasteru wpływ miały również spory wewnętrzne między bractwem i kolejnymi ihumenami. Ci ostatni nie dbali o klasztor i trwonili jego majątek. Dopiero ihumen Nikodem Tomiłowicz, skierowany przez archimandrytę monasteru św. Ducha do Mińska z klasztoru w Jewiu, przywrócił porządek w monasterze. Doprowadził on do wzrostu powołań, do zwrotu części zrabowanego majątku. Tomiłowicz reaktywował także działalność szkoły dla dzieci⁴⁵. Odwołanie ihumena Niko-

dema przez archimandrytę brackiego monasteru w Wilnie Bogdanowicza skutkowało ponownym upadkiem moralności w monasterze. 30 sierpnia 1748 roku bractwo skierowało do Świętego Synodu skargę na postanowienia Bogdanowicza. Zapisano w niej: „он опустошил монастырь (...) ни одного монаха ни осталось. (...) Школа уничтожена; чрез весь великій постъ преждеосвященной литургии не было; люди безъ исповѣди и крещенія умирають; а не малая часть людей уходитъ къ инымъ върамъ”⁴⁶. Mimo starań bractwa i samego ihumena decyzją Świętego Synodu Tomiłowicz został skierowany do monasteru w Wiatce.

Kolejni ihumeni przyczyniali się do pogorszenia stanu monasteru. W liście z 12 kwietnia 1751 roku Sylwester Dobrynia informował metropolitę kijowskiego Tymoteusza Szczerbackiego o tym, że monasterzy podległe klasztorowi wileńskiemu św. Ducha stawały się puste i zniszczone. Szczególnie odnosiło się to do sytuacji, w jakiej znalazł się monaster św. św. Piotra i Pawła w Mińsku, z uwagi na podupadłe morale ihumenów Pawła Stefanowicza i Arseniusza Tomiłowicza. Konsekwencją pijaństwa mnichów było zrujnowanie za długi monasteru sieleckiego i sołomareckiego⁴⁷.

Sytuacja prawosławnych w Mińsku w drugiej połowie XVIII wieku, kiedy mnisi oficjalnie nie mogli sprawować swej posługi duszpasterskiej, stała się nie do zniesienia. Podobnie jak w innych miastach Wielkiego Księstwa Litewskiego byli oni napadani, gdy chcieli dokonać ostatecznego namaszczenia w domu chorego lub podczas pogrzebu. Katolicy nie dopuszczali również do udzielenia sakramentu małżeństwa w cerkwi⁴⁸.

Mimo, że bractwo z przeszkodami funkcjonowało do 1795 roku, szkoły w drugiej połowie XVIII wieku nie udało się utrzymać.

⁴¹ Przed sąd asesorski zostali zawezwani: namiestnik klasztoru św. św. Piotra i Pawła o. Ihnat Zygmuntowicz członkowie mińskiej ławicy dyzunickiej: Aleksander Żytkiewicz, lentwójt; Paweł Jelisiejewicz, rajca; Michał Szyszko burmistrz; Mateusz Balcerowicz, burmistrz; Włas Zienowicz, ławnik; członkowie bractwa: Aleksander Olisiejewicz, Daniel Olisiejewicz, Stefan Raszkiewicz, Eumeni Piotrowicz. *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии*, nr 140, s. 308-309; nr 141, s. 309-310.

⁴² Баравой Р. В., *Агляд гісторыі мінскага свята-петра-паўлаўскага сабора і манастыра*, s. 193. To zdarzenie w swoim dzienniku opisał św. Dumitr Rostowski. И. Чистович, *Очерк Истории Западно-Русской Церкви*, ч. II, Санкт Петербург 1884, s. 179.

⁴³ АВАК, т. XI, nr. 137, с. 429. Wyrokiem Trybunału Litewskiego Michał Gliński i jego towarzysze zostali skazani na śmierć. Za wstawieniem Jerzego Glińskiego, ojca skazanego, doszło do ugody w wyniku której za wycofanie skargi mnisi monasteru św. św. Piotra i Pawła uzyskali kwotę 1200 złotych polskich.

⁴⁴ АСД, т. II, nr 86, с. 120-121; И. Чистович, *Очерк Истории Западно-Русской Церкви*, Санкт Петербург 1882, с. 179.

⁴⁵ А. Папков, *Братства...*, с. 266.

⁴⁶ И. Чистович, *Очерк Истории Западно-Русской Церкви*, с. 181.

⁴⁷ *Чтения в историческом обществе Нестора летописца*, кн. IX, отд. III, Киев 1895, с. 19-20. Tak Sylwester Dobrynia opisał postępowanie ihumena Arseniusza Tomiłowicza: „O powodzeniu x. Arseniego posetnie donaszam, że wcale już zgubił klasztor, y iezeli W. P. D. na dyspozycyie klasztoru Minskiego nie przyslesz zakonnika iakiego, a onego nie weźmiesz, to nie tylko na wiosne, ale barzo już y teraz mało co i teraz iest w folwarkach y klastorze Sieleckim y Perespie zboża, bo gdyż ustawicznie zydom każe młócić zboże, a sam wycińczywszy wszystko y przedawszy klasztor Sielecki, ma wyjechać na mundrowkę z Gabryielem sekretarzem swoim. Tamże, с. 22.

⁴⁸ И. Чистович, *Очерк Истории Западно-Русской Церкви*, с. 182. Ostatecznie doszło do kompromisu między prawosławnymi, a katolikami w myśl którego prawosławnym pozwolono swobodnie odprawiać sakramenty pod warunkiem, że prawosławni nie będą się przeciwstawiać konwersjom z prawosławia na katolicyzm i nie pozwolą przyjmować wiary prawosławnej tym, których jeden z rodziców był katolikiem.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 610, nr 3, 369, k. 1, k 3-3v; f. 610, nr 3, 369, k. 2.

Źródła drukowane

Акты издаваемые Виленской археографической комиссией для разбора древних актов, т. XI, Вильна 1880.

Акты относящиеся к истории Западной России, т. IV, Санкт Петербург 1851.

Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси / Изд. при Управлении Виленского учебного округа, т. XI, Вильна 1890.

Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии православных монастырей, церквей и по разным предметам, Минск 1848.

Чтения в историческом обществе Нестора летописца, кн. IX, отд. III, Киев 1895.

Literatura:

Баравой Р. В., *Агляд гісторыі мінскага свята-петра-паўлаўскага сабора і манастыра (XVII – пачатак XX стст.)*, [в:] *Верныя веры бацькоў*, Мінск 2013.

Баравой Р. В., *Менскія царквы*, [в:] *Вялікае княства Літоўскае. Энцыклапедыя*, Т. 2, Мінск 2006.

Мещеряков В.П., *Братские школы Белоруссии (XVI – первая половина XVII в.)*, Минск 1977.

Мікульскі Ю. М., *Гісторыя іконы Божай Маці Менскай (да XVIII ст.)*, „Беларуская даўніна”, Мінск 2014.

Папков А., *Очерк истории западно-русских православных братств*, Свято-Троицкая Сергиева лавра 1900.

Сарока Ф. А., *Пра рэстаўрацыю насценных роспісаў*, [в:] *Верныя веры бацькоў*, Мінск 2013.

Харламповичъ К., *Западно-русскія православныя школы XVI и начала XVII века*, Казань 1898.

Чистович И., *Очерк Истории Западно- Русской Церкви*, Санкт Петербург 1882.

Rozmiar artykułu: 0,8 arkusza wydawniczego

ΕΛΠΙΣ

CZASOPISMO TEOLOGICZNE
KATEDRY TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ
UNIWERSYTETU W BIAŁYMSTOKU

ADRES REDAKCJI

ul. Ludwika Zamenhofa 15, 15-435 Białystok, Polska
tel. 85 745-77-80, e-mail: elpis@uwb.edu.pl
www.elpis.uwb.edu.pl